

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 2, Number 306 (2016), 366 – 370

**FORMATION OF WORKS OF THE FEMALE DIRECTORS
IN KAZAKHSTAN AND THEIR SOCIAL
AND PHILOSOPHICAL VIEWS**

Sh. N. Urazbayeva

Kazakh national academy of arts named after T. K. Zhurgenova, Almaty, Kazakhstan.
E-mail: shari.11@mail.ru

Key words: direction, motion picture art, Kazakh cinema, female director, social image, socio-cultural bases of art, images of the world, spiritual traditions, spiritual production, spiritual life.

Abstract. It is well-known that direction is the ancient profession and came to the cinema from theater. But the chief director in theater was the tradition. Using various materials, including diverse elements of statement, the director forms peculiar “labyrinth of couplings”, this comprises essence of art. Picturesque cloths, three-dimensional scenic designs, sound and the movements, also the actor's poses, being weaved by will of the director together, generate essentially new art phenomenon. Thus, one may say, that the stage direction is an art of the organization of the movement of material objects in time and space. Figuratively speaking the director “draws” the certain pictures having temporary dynamics in space of the scenic platform. The movement of object (human body, the cartoon character, objects, and landscape elements) as material of director's creativity has the considerable and peculiar informative and esthetic potential different from the opportunities of other arts. Now the Kazakhstan female directors gradually try to obtain recognition in the sphere, in difficult work, become winners of prestigious awards. Thereby they prove that the female director of Kazakhstan adequately presents the profession on the world scene. In our opinion, disclosure of contents in their creativity of social and philosophical aspects requires special attention.

УДК 791.43

**ҚАЗАҚ КИНОСЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ РЕЖИССЕРЛЕР
ШЫГАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ
ОЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТИК ФИЛОСОФИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ**

Ш. Н. Уразбаева

Т. К. Жүргенов атындағы ҚазҰА, Алматы, Қазақстан

Түйін сөздер: режиссура, кино өнері, қазақ киносы, әйел-режиссер, әлеуметтік образ, өнердің әлеуметтік-мәдени негізі, әлем образдары, рухани дәстүрлер, рухани өндіріс, рухани өмір.

Аннотация. Бәрімізге белгілі- режиссура мамандығы өте көне мамандықтардың бірі, ол киноға театрдан келді. Ал театрдағы ең басты режиссер дәстүр болып саналады. Әртүрлі материалдарды қолдана отырып, кеңістік пен уақытты өте нәзік сезініп режиссер өнердің негізі болып есептелетін шығармашылық қойылымдарын қалыптастырады. Живописстік полотналар, үшөлшемді сценалық конструкциялар, дыбыс және, еңбастысы, актердің қозғалыстары мен іс-қимылы, режиссердің еркі арқылы бірігіп, мұлдем жаңа көркемсурет құбылысын қалыптастырады. Сондыктан да, режиссерлік өнер- ол уақыт пен кеңістіктегі материалды обьектілердің қозғалысын ұйымдастыру. Образды айтқанда, режиссер кадрда кеңістіктегі сценалық аланды уақыттың динамикасы бар түрлерде «суреттейді». Объектінің қозғалысы (адам денесінің, суретке салынған персонаждың, заттардың, пейзаж элементтерінің) режиссер шығармашылығының материал ретінде, өзіндік танымдық- эстетикалық мүмкіндіктерге ие, олар басқаша өнер түрлерінен ерекше қасиеттерде. Қазіргі кезде

казақстандық режиссер-әйелдер өз шығармашылықтарында белгілі табыстарға кол жеткізу үстінде. Оның дәлелі ретінде біз қазақстандық режиссер-әйелдердің халықаралық конкурстарға қатысып қомақты жеңістерге ие болғандарын айта аламыз. Осы іс-қимылдары арқылы олар өздерінің касіби деңгейлерін әлемдік дөрежеде доллеуде. Біздің ойымызша, олардың шығармашылығының мазмұнының әлеуметтік-философиялық негіздерін айқара ашу қажет.

Бұгінде әйел режиссерлер шығармашылығы - әлемдік кинематографта көп талқыға түсетін маңызды тақырып. Кино «ер азамат» және «әйел» деп бөлінбейді, бірақ дегенменде кино тарихында «режиссур» әйел адам мамандығы емес, нағыз ер азаматтарға тән мамандық деген түсінік қалыптасты. Соған қарамастан қазіргі таңда көптеген Батыс елдері гендерлік теңдік сақтауға тырысып еңбек ресурсының 50 пайызын әйел адамдарға беруге тырысып бағуда. Дегенменде Сан Диего Университетінің профессоры Марта Лаузенның 2012 жылғы жүргізген статистикасы бойынша голливудтың кинематографы саласында 9 пайызы ғана әйел режиссерлерді қамтыған [1]. Американдық киноөнері академиясы тағайындағы 88 жылдық тарихы бар атақты «Оскар» сыйлығының «Ең үздік фильм режиссери» номинациясы марапатын жеңіп алу құрметі жалғыз әйелге бұйырды. Ол 2010 жылы «Победитель бури» фильмін ұсынған американдық режиссер әйел Кэтрин Бигелоу. Ӯған дейін 1976 жылы Лина Вертмюлер, 1993 жылы Джейн Кемпион, 2003 жылы «Трудности перевода» фильмімен режиссер София Коппола «Оскар сыйлығына» номинант ретінде ғана ұсынған еді.

Әлемнің өзгеде авторлық кино фестивальдеріндегі тенденциялар осыған ұқсас. Әр түрлі мемлекеттердің кино өнерінің жетістіктерін бағалайтын дүниежүзіндегі еңaborойы асқақ Франция мемлекеті өткізетін Канн фестивалінің 67 жылдық тарихында 63 рет байқау тізімінде әйел режиссерлер болмаған. Әйелдерге әлемнің кино нарығына кіру онай емес, бұған дәлел 2012 жылғы Канн фестивалі іріктеушілерін әйел режиссерлерінің фильмдерін байқауға қатыстыруға құлықсыз деген айыптау таққан британдық әйел режиссер Андреа Арнольдтың жан айқайы болды. Фестиваль директоры Тьерри Фремоның іріктеушілер ең алдымен киноның сапасына, мазмұнына қарайды деп ақталуына қарамастан, феменистік қарсылық үдейе түсіп, бүкіл әлемдік қозғалысқа айналды. Нәтижесінде 2013 жылдан бастап Канн фестивалінің байқау тізімінде әйел режиссерлердің фильмдері енгізіліп, тіпті 2015 жылы фестивальдің ашылу салтанаты француз әйел режиссері Эмманюэль Берконың «С высокой головой» фильмімен ашылды.

Қазақ киносы тарихында ең алғашқы әйел режиссер КСРО кинематографының үздігі, Қазақстанға енбек сінірген өнер қайраткері Дариға Тналина болды. Ол Мәскеудегі Мемлекеттік Кинематографистер институтында (ВГИК) актер шеберлігі мамандығын бітіріп, ең алғаш өзінің кинодағы жолын 1941 жылы режиссері Марк Донскийдің «Романтики» фильмінде Тинь-Тинь деп атаптатын басты рөл сомдаумен бастаған. Ұлы Отан соғысы жылдары Біріккен Киностудиялар Орталығында (ЦОКС) режиссерлік мамандыққа бет бұрып, 1956 жылы Дариға Тналина режиссер Александр Птушконың «Илья Муромец» фильмінде екінші режиссер ретінде қызметке қабылданады. Оның режиссер ретінде өз бетінше түсірген «И в шутку, и всерьез» атты алғашқы көркем-суретті фильмі 1963 жылы экранға шыққан. Бұл фильм қызық оқиғаға толы, көнілді, адамгершілігі мол үш новелладан тұрады. Дариға Тналина Қырғызстан, Өзбекстан, Украина елдерінде көптеген фильмдер түсірілмдеріне қатысқан. Атақты режиссер Александр Довженко Дариға Тналиданы өз оқушысы санап, оны Қеңестік Орталық Азия елдерінің ең алғашқы әйел-режиссері деп атаған. 1964 жылынан бастап Тналина «Қазақфильм» киностудиясында көптеген фильмдерді қазақ тіліне дубляж жасау қызметімен айналысқан.

Откен ғасырдың сексенінші жылдарынан бастап қазақ киносында әйел-режиссерлер түсірген фильмдер экранға шығып, көркемдік бейнелеу барысында қызықты формалар қалыптасып, кинематографиялық қолтанбалары ізденіс үстінде екені көріне бастады. Деректі фильм түсірумен айналысып жүрген режиссер Әсия Сулеве 1986 жылы өзінің «Ауылым көктөбенің бектерінде» деп атаптатын ең алғашқы көркемсуретті фильмін түсіреді. Балалар тақырыбына арналған бұл

фильм көптеген халықаралық кинофестивальдарға қатысып, соның ішінде КСРО Жастар комитетінің жүлдесін жеңіп алған. Фильм желісі бойынша басты кейіпкер Арман қазақтың кең даласында туып, өскен бала. Оның басты арманы шопаншы болу. Әкесі оны қалаға бірінші сыйыпқа интернатқа береді. Алайда кең даланың ауасын тыныстап, емін-еркін өскен Арман қаланың өміріне үйренісе алмайды. Интернатта оқып жүргенде актер Димаш Құдайбергенов сомдаған Ғұбайдулланың жанадан алған «Жигули» маркалы көлігін оқыста закымдап алып, ауылдана қашып кетеді. Аяқ асты үйге қайтып келген баласының бір нәрсе бұлдыріп келгенін түсінген әкесі көліктің жөндеу ақысына деп бір қойды салып, оны қалаға интернатқа қайта әкеледі. Әкесі кетісімен Арман Ғұбайдулланың ауласында байлаулы тұрған қойын жетелеп, жаяулап ауылға жолға шығады. «Егер балалар фильмінің басты мақсаты – жас ұрпаққа эстетикалық тәлім берер мүмкіндіктері десек, Эсия Сулееваның «Ауылым көктөбенің бөктерінде» фильмінде осы басты бағыт ұлттық ерекшелікпен аса шебер үйлесімділік тапқан» деп жазады белгілі сыншылар [2, 2536.] Эсия Сулеева 1994 жылы «Бақыт іздеушілер» деп аталатын сериал, 2001 жылы «Волшебный спонсор» атты көркемсуретті фильм түсірген. Ал 2013 жылы Эсия Сулеева балалар тақырыбына қайта оралып, «Женіс семсері» деп аталатын қиял – ғажайып ертеғі жанрында түсірілген туындысын көрермендерге ұсынады.

Сексенінші жылдар ортасында кинодағы шығармашылық жолын қоюшы режиссер ретінде бастаған Лейла Аранышеваның «Тройной прыжок пантеры» (1986) фильмі Ұлы Отан соғысы тақырыбына арналды. Фильм желісі бойынша Қазақстан жері арқылы өтетін неміс диверсанттарын қолға түсіру мақсатында командир Абдрахманов бастаған жауынгерлердің жасаған ерліктері көрсетілген. Соғыс тақырыбына арналған фильмдерінің бірі – 2000 жылы продюсер Саин Ғабдуллинның колдауымен түсірген «Әуе тарландары» фильмінде сержант Алексей Буров бастаған әуе корғаның күштерінің бір бөлімшесі жауынгерлерінің шекараны заңсыз өткелі жатқан наркотик сатушыларды құрықтау операциясы баяндалады. Лейла Аранышева сонымен қатар өзге жанрдағы «Бірге» (1988), «И увидел во сне» (1995) атты туындыларын көрермендер назарына ұсынған.

90-жылдар кезеңінде кинотуындыларда әлеуметтік тақырыптар аса маңызды рөл атқарып, жеке адамның қоғамдағы орны, оған деген көзқарасы тақырыбында түсірілген фильмдер экранға шыға бастады. Жазушы Дулат Исабековтың «Тіршілік» деп аталатын повестінің желісі бойынша түсірілген Ұлжан Қолдауованың «Намыс» атты фильміде құлдырап бара жатқан қоғам көрінісін көрсетті. 1994 жылы жеке студияда түсірілген бұл фильм АҚШ пен бірлесе түсірген ең алғашқы туындылардың бірі болды. Бұл фильмде қоғамдағы бай мен кедей арасындағы күрделі қарым-қатынас көрініс орын табады. Оқиға бойынша бір рудың бай отбасының отағасы өз қызын өзге рудағы байдың баласына күйеуге беруден бас тартады. Кек алу мақсатында байдың баласы Күонкул есімді бойжеткенді алдаң зорлап кетеді, абыройынан айырылған қызын үйдің отағасы шанырағынан қуып жібереді. Осы кезде кедей отбасынан шыққан Мокдаразіл атты бозбала өз сүйіктің Күонкулдың арын ақтауға тырысып, өзгелермен күреске шығады. Ұлжан Қолдауова қоюшы режиссер ретінде 1997 жылы «Сағыныш» атты екінші толықметражды фильмін түсірген.

2000 жылдардың басында қазақ киносы тарихында фильм өндірісінің технологиясы өзгере бастады. Бұған дейін режиссерлердің бәрі өз туындыларын фототехникалық плёнкаға түсіріп келсе, енді арзан әрі сапалы сандық көрсеткіш, яғни видео камераларға түсіру тәжірибесін шындауға кірісті. Осы тұста 2004 жылы алғашқылардың бірі бол «Қазақфильм» киностудиясында «Тұнгі блюз» деп аталған мелодрама жанырындағы туындысын видеокамераға түсірген режиссер Айхан Чатаева болды. Жана мыңжылдықтағы әлеуметтік өзгерістер, жастар арасындағы қарым-қатынас, адамдардың бірін-бірі түсінбеушілігі бейнеленген бұл фильм жеке кейіпкерлердің ішкі жандүнесіне терендей бойлау арқылы көрсетілген.

14 жасында Сергей Бодровтың 1984 жылы Қазақстанда түсірген «Сладкий сок внутри травы» деп аталатын фильмінде басты рөл сомдаған актриса Гүлшат Омарова 2004 жылы «Шиза» атты алғашқы көркемсуретті режиссерлік дебют жұмысын экранға шығарды. Жасөспірімнің психологиясын, кейіпкердің ішкі жан күйзелісін сипаттау арқылы бұл фильм қоғамдағы өзекті тақырып-

тарды қамтиды. Осы жылы Копенгаген қаласында өткен Халықаралық кинофестивальде «Шиза» фильмі үшін Гүлшат Омарова «Ең үздік әйел-режиссер» категориясында Алиса жүлдесін жеңіп алған.

Бұгінгі кино өндірісінде әртүрлі жанрда ізденіс танытып жүрген, өз шығармашылық жолын «Қараой» деп аталатын фильмнен бастаған режиссер Жанна Исабаеваның фильмдерін ашық түрдегі қоғамның экрандағы бейнесі деуге болады. Оның әрбір жасаған кинотуындылары әлеуметтік желілерде үлкен тартыс туғызады. «Ол екі-үш жылдың алдында ғана «Ойпырым-ай» деген картина жасап көптің қазақ киносына деген таза көңілін лайлап еді. Жуырда «Алматыда пәктігінен айырылу» фильмін шығарып, өзі де абыройдан біржола айырылды, картинасы кинотеатрларда көрсетілуге тыйым салынды. Мұның бәрі қазақта, оның салт-дәстүріне қарсы жасалып жатқан дүниелер» деп жазды Шығыс Қазақстанның басты сайты [3]. Режиссер Жанна Исабаева өз берген сұхбатында былай деген: «Бұл – таза күйіндегі авторлық тәжірибе. Мен осы жобаға қатысқандардың бәріне алғыс айтамын, себебі іс басталмас бұрын-ак үлкен тәуекелге бел буғанымыз анық болды. Алайда, мені осы жұмыстың нәтижесі қатты тан қалдырды. Кино шықты, оны мойындау керек. Фильм біреуге ұнап, біреуге ұнамау мүмкін, алайда мен оның «өз көрермендері» барына сенімдімін» [4]. Арт хаус жанрында түсірілген «Нағима» атты фильмі Европа елдерінде көптеген кинофестивальдарға қатысып, соның ішінде Давиль қаласындағы азия елдерінің киносы фестивалінде Гран-при бас жүлдесін жеңіп алды. Фильмде қоғамдағы ең басты қасиret жетім балалар, олардың тағдыры баяндалады. Автордың әлеуметтік боямасыз бейнесін экранда шынайы берудегі режиссерлік шешімі тұрпайы, тіпті плакаттық түрде көрсетілуі көрермендерді есенгіретіп тастайды.

Деректі кино режиссурасында шығармашылық мүмкіндіктерін сынға салып жүрген Асия Байғожина, оның шәкірті Жанана Рахымбердиеваның жұмыстары өзіндік қолтанбасы, қозгайтын әлеуметтік тақырыбымен ерекшеленеді [5].

Егер бұрын қызбалалардың кино мамандықтар дайындаитын киномектептерге окуға тусу мүмкіншілігі тәмен делінсе, бұгінгі күні керісінше режиссер мамандығында 40 % жуық студенттер қызбала санын құрайды. Соған қарамастан ұлттық кино өндірісімізде, тіпті әлемдік кинематограф нарығында әйел-режиссерлердің шығармашылығы саусақпен санаrlықтай десе де болады.

Әйел-режиссерлердің киноиндустриядағы жұмыс істеу мүмкіндіктеріне кедергі келтірер факторлар анықтamasы былай беріледі.

ӘДЕБІЕТ

- [1] Интернет ресурс. Cinemotionlab.com 14 наурыз. 2013 ж.
- [2] Нөгербек Б.Р., Наурызбекова Г.К., Мұқышева Н.Р. Қазақ киносының тарихы. – Алматы: ИздатМаркет, 2005. – 253 б.
- [3] Altaynews. Шығыс Қазақстанның басты сайты. 27 сәуір. 2012 ж.
- [4] «Жанна Исабаева «Алматыда пәктігінен айырылу» фильмін не үшін түсіргенін айтты» Nur.kz әлеуметтік желі. 5 сәуір. 2012 ж.
- [5] Кинокультура и взрыв. Женщины-режиссеры в кинематографе современной России. Анжелика Артюх. Журнальный клуб Интелрос. Неприкосновенный запас. № 5. 2015 ж.

REFERENCES

- [1] Internet resource. Cinemotionlab.com 14 March. 2013 (in Rus.).
- [2] Nogerbek B.R., Nauryzbekova G.K., Mukisheva N.R. History of Kazakh cinema. Almaty: Market, 2005. 253 p. (in Kaz.).
- [3] Altaynews. Main site in Eastern Kazakhstan. 27 April. 2012 (in Russ.).
- [4] «Zhanna Isabayeva answered why she produced the movie «Loosing virgin in Almaty». Nur.kz. 5 April. 2012 (in Russ.).
- [5] Cinema culture and explosion. Female directors in cinema in the modern Russia. Anzhelika Artukh. Journal club Intelros. Emergency ration №5, 2015 (in Russ.).

СТАНОВЛЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА ЖЕНЩИН-РЕЖИССЕРОВ В КАЗАХСТАНЕ И ИХ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ

Ш. Н. Уразбаева

КазНАИ им. Т. К. Жургенова, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: режиссура, киноискусство, казахское кино, женщина-режиссер, социальный образ, социо-культурные основы искусства, образы мира, духовные традиции, духовное производство, духовная жизнь.

Аннотация. Общеизвестно, что режиссура - профессия древняя и пришла в кино из театра. Но главным режиссером в театре являлась традиция. Используя различный материал, включая разнородные элементы постановки, режиссер образует своеобразный «лабиринт сцеплений», который заключает в себе сущность искусства. Живописные полотна, трехмерные сценические конструкции, звук и, главное, движения и позы актера, сплетаясь волею режиссера воедино, порождают принципиально новое художественное явление. Таким образом, можно сказать, что режиссерское искусство - это искусство организации движения материальных объектов во времени и пространстве. Образно говоря, режиссер «рисует» в пространстве сценической площадки (кадра) некие картины обладающие временной динамикой. Движение объекта (человеческого тела, рисованного персонажа, предметов, элементов пейзажа) как материала режиссерского творчества, обладает значительными и своеобразными познавательно-эстетическими возможностями, отличающимися от возможностей иных искусств. В настоящее время казахстанские женщины-режиссеры постепенно добиваются признания в своей сфере, в непростой работе, становятся лауреатами престижных премий. Тем самым они доказывают, что женщины-режиссеры Казахстана достойно представляют свою профессию на мировой арене. На наш взгляд, требует особого внимания раскрытие содержания в их творчестве социально-философских аспектов.

Поступила 19.02.2016 г.